

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

HATÁR GYÓZÓ
LÁSZLÓFFY ALADÁR
VARGA IMRE VERSEI

„AMÁL”
ESTERHÁZY PÉTER
RÉMANGJÁTÉKA

„A KUTYÁK NEM
FELEJTENEK”
SALAMON ANDRÁS
KISREGÉNYE

BALASSA PÉTER
A BUDÁRÓL

DERÉKY PÁL
TÉZISEK
AZ AVANTGÁRD
ÉRTÉKELÉSÉHEZ

TANULMÁNY
ESTERHÁZY PÉTERRŐL
KASSÁK LAJOSRÓL

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

1993/11

alföld

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM — 1993. NOVEMBER

<i>Lászlóffy Aladár</i> versei: Mint tó tükrén a ringatás, Miért?, Esti báb	3
<i>Varga Imre</i> versei: Poverello, Ide távozok, Az időt végtelenül	5
<i>Esterházy Péter</i> : Amál (rémhangjáték)	7
<i>Kurdy Fehér János</i> verse: Valóság-Museion	15
<i>Berta Péter</i> versei: Leíró gyakorlatok — 1. hatások vetkőzése, Leíró gyakorlatok — 4. kivétel: a szike monológja, Leíró gyakorlatok — 5. a boncmester végigvezet termein	17
<i>Salamon András</i> : A kutyák nem felejtenek (kisregény, 2. rész)	19
<i>Határ Győző</i> versei: Épitem a házam, Skorpió, Az áldozat	36

tanulmány

<i>Derék Pál</i> : Tézisek a század eleji avantgárd irodalom értékeléséhez	39
<i>Aczél Géza</i> : Belső emigráció: „a gyűlölet nagy zöld virágai nyílnak” (Kassák és az ötvenes évek)	45

*

<i>Balassa Péter</i> : Levegős labirintus (Ottlik Géza: Buda)	53
<i>Wernitzer Julianna</i> : Nyelv-iskola (Nyelvteremtés Esterházy Péter prózájában)	59

szemle

<i>Bitskey István</i> : Szörényi László: Hunok és jezsuiták	67
<i>Nagy Miklós</i> : Kisállamok nyomorúsága — régen és tegnap (Kiss Gy. Csaba: Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek)	70
<i>Valuch Tibor</i> : Illúziók nélkül (Fejtő Ferenc: Szép szóval)	74
<i>Völgyesi Zoltán</i> : A „népi” demokrácia ígézetében (Donáth Ferenc: A Márciusi Fronttól Monorig)	78
<i>Gróh Gáspár</i> : Agh István: Rókacsárda	82
<i>Barabás Judit</i> : Mátyás Győző: Bilincstörők	84
<i>Kemény István</i> : Egy megkezdett evangélium (Vörös István: Innenvilág)	85
<i>Bónus Tibor</i> : A bensőségesség terében (Nádas Péter: Talált cetli)	88

visszhang

<i>Bori Imre</i> : A szavahihetőség próbája	92
híreink	96

Szörényi László: *Hunok és jezsuiták*

A történelemben egymástól ugyancsak távoleső fogalmak kerültek együvé Szörényi László könyvének címlapján. Ha csupán a kronológiát nézzük, a bő évezrednyi távolság a hun birodalom bukása (i. sz. 454.) és a Jézustársaság létrejötte (1540) között valóban tekintélyes. Más a helyzet viszont az eszmetörténet, s az irodalomtörténet terén, ahol a hagyományok ereje közismert, s a múlt eseményeinek interpretálása, a históriát alakító személyiségek művészi ábrázolása a mindenkori aktuális törekvések függvénye, s a mégoly régi múlt is állhat időszerű írói mondandó szolgálatába. Egy ilyen eszmetörténeti folyamatot mutat be Szörényi könyve, amely Attila hun uralkodó és a Hunnia-motívum ábrázolását, alakváltozatait vizsgálja a — főként jezsuiták által művelt — 16—18. századi magyarországi latin nyelvű eposzköltészetben.

Első pillantásra tanulmánygyűjteménynek tűnik a kötet, hiszen a szerzőnek az elmúlt húsz év (1973—1993) során írott eposztörténeti kutatásait, szakmai fórumokon tartott előadásait kapjuk benne kézhez. Noha a 19 fejezet mindegyike önmagában is megálló egység, összetartozásuk mégis nyilvánvaló, s akár a téma monográfiájának is tekinthető a könyv. Talán csak egy hija van ennek, egy zárófejezet, amely összefoglaló áttekintést nyújthatott volna, számbavéve az eredményeket, levonva a következtetéseket epikus költészetünk további útját illetően. Ilyen megfigyelései ugyanis bőven vannak Szörényinek, az egyes tanulmányokban elkülönítve azonban nem hatnak olyan erővel, mintha együttesen summázná valamennyit.

Attila alakja nemcsak a magyarországi, hanem az európai köztudatban is élénken élt évszázadokon át. A középkorban például — mint arra az előszó utal — a francia legendaszerzők szinte versengtek azért, hogy szentéletű főhősükről kimutathassák: maga a vérengző hun vezér (vagy legalábbis az ő csapata) ölte meg, mert így az illető szentnek és városának jócskán gyarapodott a tekintélye, rangja, jelentősége. A magyarországi neolatin hősi epika Attila-képének vizsgálata így természetesen megkívánta az európai összefüggések szem előtt tartását, a komparatív vizsgálati módszert. A kötet első négy fejezete ezért az európai eposzirodalom barokk kori helyzetéről ad képet, áttekinti a „hősi ideál” megalkotásának lehetőségeit, a *Szigeti veszedelem* európai műfaji mintáit és rokonait, s az eposzelméleteket is sorra veszi. Erre már csak azért is szükség van, mert az osztrák-magyar jezsuita rendtartomány tudós poétái jól ismerték a műfaj európai eredményeit, s ezeket adaptálták magyarországi viszonyokra. A Szörényi által adott körkép igen gazdag, s külön érdeme, hogy új műveket, írókat, teóriákat kapcsol be a magyar filológiai kutatás vérkeringésébe.

A kötet gerincét természetesen a magyarországi neolatin eposzok humentívumainak vizsgálata adja. Szerzők egész sora — Varjú Zsigmond, Schez Péter, Beneken Antal, Marotti Imre, Répszeli László, Adányi András, Mattyasovszky Ignác stb. — ezekre építette művét, s nem hagyhatók figyelmen kívül Zrínyi Miklósnak Attilát idéző epigrammái sem. A tüzetes elemzés meggyőzően mutatja be azt az utat, amelyet a Habsburg Birodalom határain belül a neolatin eposzok szemlélete bejárt: az aulikus felfogásnak, a Habsburg-dicsőítésnek a jegyében fogant kezdeteket, a Rákóczi-ellenes hangütésű folytatást a szatmári béke után, a rendi álláspont egyre erősebb jelentkezését a 18. század közepére, majd a nemesi-nemzeti szemlélet érvényre jutását a század későbbi évtizedeiben. A latin eposzokban is tükröződik tehát az a folyamat, amelynek során a magyarországi jezsuitizmus és a bécsi központú államhatalom fokozatosan eltávolodik egymástól, majd szembe is kerül egymással. Mint Szörényi megjegyzi: „Mária Terézia idején vált érezhetővé a feszültség... Ahogyan a jezsuita történetírás és forráskutatás egyre határozottabban nemzeti irányba fejlődött, ugyanúgy a jezsuita költészet is.” (121. l.) Sőt az „egyre mélyülő szakadékot”, amely a magyar és osztrák jezsuiták között is létrejött, Szörényi szerint még további kutatásoknak kell tüzetesebben elemezniük. E szemléletbeli konfrontációnak azonban korántsem csak a magyar rendiség erősödése volt az oka, hanem az ezzel egyidejű ausztriai Habsburg-kultusz kiteljesedése is, a török hódítókat kiűző dinasztia „heroizmusának” hangoztatása is, amely a Rákóczi-szabadságharc bukása után még tovább folytatódott.

Ez utóbbi szemléletmód legjellemzőbb példája talán Peter Schez osztrák jezsuita műve (*Metamorphosis Hungariae*, 1716), amely ovidiusi ihletés nyomán dolgozta fel Magyarország történetét. Ebben a tág horizontú történetfilozófiai allegóriában Attila testvérgyilkosként jelenik meg, mivel hatalomvágytól vezérelve megölte Budát. Tette jelképes értelmet kap: uralkodásra méltatlannak bizonyul az, aki testvérharcban vesz részt. Nem nehéz felismerni a politikai tendenciát és sugallatot, hiszen mindössze öt év telt még el akkor a szatmári béke megkötése óta.

Egészen más Répszeli László nagyszombati jezsuita tanár *Hunnias* című eposzának hangvétele és Attila-felfogása 1731-ben. A „testvérgyilkos” helyett itt a „jámbor honfoglaló” alakja jelenik meg, Attila személyéről tudatosan igyekszik lehántani minden hazugságot, amelyet „az idegen múzsa” rákent:

*Meg ne remegj, ha te hallod az Attila vad neve hírért,
Krónika mondja csak azt: mája, epéje hamis.*

Répszeli szerint ő sem volt semmivel sem rosszabb, mint Aeneas, Vergilius hőse, csak hogy mindeddig sajnálatos módon nem akadt poéta, aki méltó módon zengte volna Attila dicsőségét:

*Ó sors! Római nép alapot rak ... Mennyi dicső mű!
Hont alapít a magyar... Érdemi mű? Nyoma sincs.*

Nem tagadja a szerző, hogy voltak hibái is a hun vezérnek, viszont ez minden nagy hősről elmondható:

*És akit égis emeltek régen a római írók,
Abban a véteknek még csak az árnya se volt?
Nagy Sándornak a nagy neve, dicskoszorúja mivé lesz,
Hogyha a szerzője csak tragikumra figyel?*

Ez a politikai indíttatású hagyományértelmezés az imitáció irányát is meghatározta: míg az osztrák jezsuita az ovidiusi, addig magyar rendtársa a vergiliusi példát követte, hiszen az általa megrajzolt hősideálnak Aeneas felelhetett meg leginkább.

A könyv két utolsó fejezete már nem kapcsolódik oly szorosan a témához, mint a többi. Pray György és a pécsi Agyich István költészetében az eposz csekélyebb jelentőségű, főként az utóbbi esetében az alkalmi jelleg, az ünnepi dicsőítés hangneme uralkodik. A pécsi kanonok allegorikus panegyrikusai, alkalmi költeményei közül szorosabban csak a Széchenyi Ferenc tiszteletére írott kiséposz kapcsolódik a neolatin epika műfaji rokonságához és témaköréhez. Az viszont igaz, hogy Agyich méltatlanul elfeledett poézise messze kimagasló kora átlagos latin alkalmi költészetéből, így bemutatása végül is indokolt, mert teljesebbé teszi a témáról adott képet, a neolatin eposz műfaj történetének mintegy krízisét, végpontját jelelve.

Nem egészen egyértelmű Pray György költészetének itteni tárgyalása sem. Ő sem kimondottan eposzt írt, a sólymászatról szóló terjedelmes hexameteres műve inkább tanköltemény, viszont Szörényi a legújabb nemzetközi kutatási eredményekre hivatkozva érvel amellett, hogy a „taneposz” a neolatin irodalom egyik műfaji variánsa, s ebbe Pray verse besorolható. Végül is a neolatin epika egy oldalhajtásáról van itt szó, a könyv témája számára kiterő ez, mégsem tanulság nélküli. Elgondolkoztató ugyanis, hogy a hun-magyar rokonságot is kutató kiváló történész — akit Csokonai is a „magyar história atyjának” nevezett —, miért nem kamatoztatta fölényes latin tudását történeti tárgyú eposz megalkotásában is.

További kérdésként merülhet fel, hogy vajon miért nincs protestáns hősi epika latin nyelven, s miért a jezsuiták művelték elsősorban ezt a műfajt? A kutatás folytatásának szükségességére maga Szörényi több helyütt utal, megjelöli az elvégzendő feladatokat is, aligha tévedünk ha azt mondjuk, hogy műve a téma „kézikönyve” lesz a jövőben.

Legfőbb érdeme talán mégis az Szörényi könyvének, hogy múltunk meglehetősen ismeretlen eszmei forrásvidékére kalauzolja az olvasót, az általa vizsgált művek ma már latin nyelvük miatt is csak kevesek számára hozzáférhetőek. Pedig eszmetörténeti tanulságaikat érdemes szem előtt tartani, hiszen tőlük vezetnek az utak a magyar nyelvű eposz 19. századi virágkora felé. Vörösmarty műve, a *Zalán futása* aligha jöhetett volna létre a neolatin hősepikai előzmények gondolati és műfaji vívmányainak, eszmei és verstechnikai eredményeinek kamatoztatása nélkül. (Az izléses kiállítású kötet latin versidézeteit Csonka Ferenc fordította, a tőle megszokott megbízhatósággal.)
(*Amfipressz*)